

Пламена Ганева¹
ЗА ЕДНА ТАКСИДИОТСКА КУТИЯ
ОТ РЕГИОНА НА ПЛОВДИВСКА МИТРОПОЛИЯ

Plamena Ganeva
FOR ONE TAXIDIOTE BOX FROM THE REGION
OF PLOVDIV METROPOLIA

Abstract: The study presents an unpublished reliquary made especially for the Batkun Monastery (village of Patalenitsa), and currently located in the Plovdiv diocese. According to the external inscription, its construction dates back to 1852 and according to its internal structure is defined as a clear “Taxidiote boxes”. This is a clear proof of its indisputable functionality – raising funds for the restoration and improvement of the Batkun Monastery. Following the historical development of the taxidiotes mission in the Balkans, this Batkun reliquary is part of the overall contribution to the preservation of socio-religious life and the protection of the spiritual culture of the Orthodox Bulgarians during the Ottoman rule.

Keywords: *reliquary; taxidiote boxes; holy relics; church metalloplastics; church applied arts; goldsmith crafts; decorative applied arts.*

Изследването представя една непубликувана таксидиотска кутия от региона на Пловдивска митрополия с произход – Баткунски манастир край с. Паталеница Пазарджишко, чиято изработка е свързана с „митичния“ „златарски център в района на Пловдив и Бачковския манастир“.² Приобщаването на този специфичен тип реликварий, към вече познатите сходни ювелирни произведения от сбирките на Пловдивската митрополия, Бачковския манастир, Пловдивския регионален археологически музей и др., цели да конкретизира характеристиките на въпросния златарски център, да допълни настоящата база данни за мащабите на продукцията му през XVIII и XIX век, и да спомогне за бъдещото му локализиране.

Като артефакт, таксидиотската кутия изработена за Баткунския манастир през 1851 г., представя част от инвентара на пътуващите на територията на Османската империя православни монаси (от гр. таксидиот т. е. пътник), които паралелно с основната си мисия – събиране на милостиня за финансово подпомагане на църковните си обители, активно са вземали участие в религиозния живот на православно население от по-малките региони, където са липсвали действащи храмове или свещеници. В конкретния случай, тази таксидиотска кутия е била предназначена за събиране на средства за възобновяване Баткунския манастир след поредното му разрушаване през 1774 г. от ордите на Гюрджи паша.³ Според М. Стоянова с най- ранния етап от възстановяването

¹ g.plamena@gmail.com

² Петкова, Н. Обкови на напрестолни евангелия – Паметнищина златарския център от района на Пловдив и Бачковския манастир// Проблеми на изкуството, 2/2015, 8, ISSN 0032-9371

³ Стоянова, М. Поглед към историята на с. Паталеница// Баткун за манастира. Пазарджик: Първа Частна Печатница, 1999 г., с. 21.

на Обителта след това опустошение е свързана църквата, която тя с резерви датира към първото десетилетие на XIX в., по надписа на патронната икона със Св. ап. Петър и Павел от царския ред на иконостаса, изписана и дарена за храма през 1809 г. За самия иконостас, атрибутиран към тревненската резбарска школа, липсва документация⁴.

Между 1860–1870 г., манастирът отново е преправен и ремонтиран по инициатива на игумена – йеромонах Герасим, който на 14.01.1858 г., пише писмо обръщение до абаджийския руфет в град Татар-Пазарджик и проси всесъречно помощ за обителта, която е утеснена и няма доволно никакви сгради и спокойни одаи и когато се случи да дойдат повече поклонници, нямаме място где да ги приберем за да отпочинат“. Според изворите са отпуснати средства и манастирът е бил подновен. Но абаджийският руфет, не е бил единственият източник за дарения, на който манастирското братство е разчитало, за което свидетелства датираща от същия период таксидиотска кутия.

Водещо началото си от средновековната традиция на пътуващия монах⁵ още в началото на XVIII век, таксидиотството се разгръща на Балканите като мисионерско движение, с важен принос за съхраняването на обществено – религиозния живот и опазването на духовната култура на православните етноси под Османско владичество. В този контекст не можем да не отбележим, че още през XVIII в., преди кърджалийското нападение през 1774 г., Баткунската обител е развивала активна духовно-просветна и преписваческа дейност. Тя е засвидетелствана с дарените от манастира в края на XVIII в., за първата основана по това време православна църква в Пазарджик ръкописни книги, по които се е служило до времето на първия епископ грък – Кирил и от запазеното в Пловдивската митрополитска библиотека ръкописно Баткунско евангелие. През 20 – те години XIX, към Баткунския манастир е основано килийно училище. В този контекст ще цитираме проф. Батаклиев: „Паталеница и Баткун са стари огнища на българската просвета в Пазарджишко, ядрото на тия огнища е при манастира „Св. св. Петър и Павел““⁶.

Преди да разгледаме подробно особеностите на Баткунската кутия, ще припомним характеристиките на този тип реликварии, позволяващи обособяването им, като отделна група, по отношение на мощехранителниците и ставротеките. Разнообразието на материалите за изработката им, варира от сребро (не рядко с позлата), дърво със сребърен обков до изцяло дървени кутии, декорирани в темперна техника. Иконографската програма на таксидиотските кутии също е доста разнообразна, но като цяло, при повечето образци централната композиция на горния капак обичайно е свързана с патрона или патронния празник на съответния манастир. Отличителното при таксидиотските кутии от останалите типове реликварии е тяхната конструкция: наличието във вътрешните им капаци на легло за подвижен кръст и вградени свещени мощи са двете най-важни условия за функционирането им като „мобилни олтари за свещенодействия. В този контекст, Баткунската кутия може да бъде определена, като таксидиотска, въпреки, че наличието във вътрешността ѝ на легло за съхраняване на частици от „Светия кръст“ я доближава до ставротеките. Според надписа, разположен в правоъгълното поле около централната композиция, на горния капак, кутията е изработена през 1851 г., и потвърждава безспорната ѝ принадлежност към Баткунския манастир, намирал се по-това време под юрисдикцията на Пловдивската митрополия.

Съдържанието на надписа е следното:

(СИА КУТИА МОНАСТИРСКА ХРАМЪ СВАТИ ПЕТАРЪ И СВАТИ ПАВЕЛЪ БАТКУНСКЪ МЕСЕЦ : МАРТ : 25 : 1851) – Тази кутия манастирска /на/ храма свети Петър и свети Павел Баткунски месец март 25 1851

Фактът на поява на представителен надпис на български език върху подобен тип функционална църковна утвар произхождаща от манастир подопечен на Пловдивската митрополия, чийто клир през този период е почти изцяло гръцки, свидетелства за нарастването около средата на XIX век на българското население, както в региона на Пловдив, така и в околностите му.

⁴ Пак там.

⁵ **Стойкова, М.** Таксидиотите и тяхната роля за формиране облика на изкуството през Възраждането. // Проблеми на изкуството, 1/2006, с. 18.

⁶ **Батаклиев, И.** „Пазарджик и Пазарджишко“. София: Профизат, 1960 г., с. 760.

Централната композиция върху горната страна на капака отделена от обрамчващия я надпис с рамка от двуредни стилизирани керемиди, представя дванадесетте апостоли в конфигурация „Апостолски събор“ като напреден план централно са изобразени първоапостолите св. Петър и св. Павел, държащи макет на храм. Атрибутите на св. ап. Петър включват свитък (в дясната ръка) и неизменните ключове за Рая – в лявата, а св. ап. Павел, като автор на четиринадесетте послания към християните е изобразен с евангелие. Фигурите на апостолите са доста непропорционални, огрубени и доста условни. Не е спазена иконографията на св. ап. Павел. Единствено при одеждите се наблюдава известен опит за пластично изграждане.

Програмата от вътрешната част на капака, интерпретира в централното си пано, (също отделено с рамка от стилизирани керемиди) темата на външната композиция, с тази разлика, че липсват фигурите на останалите апостоли, а пространството от страните на държащите същия макет на храм първоапостоли е затворено от две маслинови дръвчета. Като древен библейски символ на примиряването на Бог със съгрешилото човечество и новозаветна препратка към молението на Христос в Гетсиманската градина, включването на маслиновите дръвчета в композицията не е необичайно, още повече, че присъствието им кореспондира с широкия фриз от флорални мотиви, който допълва декорацията на капака.

Специално внимание заслужава архитектурния план на храма, който държат двамата св. апостоли. Той не е условен, нито повтаря схематично плана на местния храм (както се наблюдават при някои таксидиотски кутии от Рилския манастир). В случая намираме пряка връзка с две икони от Баткунския манастир. Едната – патронната от иконостаса, представлява двамата първоапостоли с модел на храм, датира от 1809 г., а другата, на която е изобразен Апостолски събор е малко по-късна – от 1831 г. Моделът на храм, в ръцете на св. ап. Петър и св. ап. Павел при двете икони, изцяло съвпада с този от външната и вътрешната страни на капака на таксидиотската кутия. И при двата сребърни релефа, наивистично пресъздаденото храмово изображение – един централен купол и два по – малки, сякаш е превзето от пластичната украса: стилизирани фризове като керемиди, маркиране със пресечен шрих на различни равнини като покрив и църковни порти, декоративен орнамент и шрих при куполите. От друга страна се наблюдава едно прилежно пунциране на фона което го отделя като втори план и създава известна илюзия за дълбочина. Ползваните от неизвестния майстор технически прийоми, като – различно щтриховане в пространствените равнини, архитектурата, ландшафта и одеждите, стилизацията на кичурите в косите и брадите, показват опит за компенсация на несигурността при третирането на човешките фигури и архитектурата, с професионализъм в пластичното изграждане. Тези несъмнени и авторски умения, съчетани с богата фантазия, майсторът на баткунската кутия е разгърнал в разнообразно орнаментирани флорални фризове обграждащи главните композиции. Многообразните растителни видове, сред които срещаме разцъфнали лалета (лалето – символ на Османската империя), божури, нарциси и всякакви видове цветя, чиито виещи се стъбла и листа умело преплетени със сложни волути, засвидетелстват характерната за периода еkleктика между близоизточни и западни мотиви. Особено изящество на стила и рисунъка наблюдаваме върху втория капак на кутията, Тук плетениците от цветя, стъбла и листа са представени в нисък релеф на пунциран фон, умело подсилващ материалността им, допълнена от разнообразното им щтриховане (гравирание). Сложната комбинация от тези фантастични растителни мотиви елегантно обгражда леглата за кръста, мощите и малката вдлъбнатина за светото миро, които от своя страна също са маркирани по определен начин. Леглото с форма на кръст, в което е възможно и да се е съхранявала частица от „Честния кръст“ е отделено с напречен шрих, а мястото, където са били поместени мощите е покрит с пластина декорирана с изящен бароков орнамент. Той обгражда малък отвор с гръцки надпис над него, относно чийто текст е предложена следната хипотеза от Тодор Енчев:

„ΛΙΨΑΝ/Α ΤΟΝ Α/ΓΙΟΝ ΜΡ +

По отношение изписването на текстовете, прави впечатление красивото пресъздаване на българските надписи, грижливото им оформяне и вниманието към детайла. Това отношение обаче напълно липсва при изписването на краткия гръцки текст. Той е направен просто чрез врязани линии, като буквите от първите два реда са по-големи и заемат повече място, докато тези от третия

ред са по-малки и по-сбити една в друга. Това се дължи на факта, че майсторът, който е правил този надпис в началото на третия ред е осъзнал, че мястото няма да му стигне, което пък означава, че не си е направил предварително разпределение на буквите върху наличното пространство. В граматическо отношение надписът е проблемен, понеже съществителното $\lambda\epsilon\acute{\iota}\psi\alpha\nu\alpha$ е в множествено число но пред него липсва определителният член $\tau\alpha$. Леплото в което някога са се съхранявали мощите, според нас е твърде малко за да побере много на брой, или поне две отделни мощи. Поради тази причина смятаме, че правилното изписване би трябвало да бъде $\lambda\epsilon\acute{\iota}\psi\alpha\nu\alpha$. Разбира се, не трябва да изключваме употребата на съществителното в множествено число за един фрагмент от мощи, понеже логиката в гръцкия език е както и в българския – и ние използваме съществителното мощи както за много фрагменти, така и за един фрагмент, а също и за едно цяло тяло на светец. По-голям проблем представлява винителният падеж при $\tau\omicron\nu\ \acute{\alpha}\gamma\acute{\iota}\omicron\nu$. Тук „свети“ е в мъжки род, винителен падеж, единствено число а би трябвало да бъде в родителен падеж – $\tau\omicron\nu\ \acute{\alpha}\gamma\acute{\iota}\omicron\nu$. Ако приемем, че мощите са били поне няколко (тоест, трябвало е да се използва множествено число), тогава този надпис би трябвало да бъде „ $\tau\omicron\nu\ \acute{\alpha}\gamma\acute{\iota}\omicron\nu$ “, но в случая имаме о-микрон, а не ω-мега. Името на светеца, чиито мощи са били съхранявани в кутията е изписано с лигатура на двете букви ΜΡ. За съжаление златарят не е поставил знака над лигатурата за съкращение и така тя остава сама. Може да се предположи, че ΜΡ е съкращение на името Меркурий – един раннохристиянски светец-войн, популярен както във византийската епоха, така и през Възраждането. Накрая златарят завършва надписа с кръст, който е направен леко нагоре, поради липса на място. Преводът на надписа на български език е следният: „Мощите на свети Меркурий“. Граматическите непълноти и грешки в гръцкия надпис се дължат на недоброто владене на езика от страна на златаря, който го е изпълнил⁷.

Съдейки по формата на пластината, която не пасва точно на мястото предназначено за мощите, както и по различната ѝ орнаментика и пластика, може да се каже, че тя не е била изработена заедно с кутията, а вторично монтирана. Четирите дупчици върху вътрешен капак на кутията, отстоящи на сантиметър от всяка от страните на пластината, дават индикации за допълнително покритие с по-голяма втора пластина, която явно не е запазена.

На фона на известните ни подобни реликварии, таксидиотската кутия от Баткунския манастир, която твърдо отнасяме към по – късната продукция на ювелирите от периферията на Пловдивската митрополия, не впечатлява нито с изключително майсторска изработка, нито с необичайна иконографска програма. Стилистичното оформление на декоративните композиции носи белезите на принадлежност към Пазарджишката златарска школа. Доказателство за това е както наличието на така характерния S-образен орнамент⁸, така и ритмичната подредба на сложните флорални композиционни решения. Паралелно сходство намираме в изработката на мощехранителницата на Аврамиос Бачковец (1843 г.), описана от Е. Мутафов и Д. Бойкина във статията „Непубликувани мощехранителници с гръцки надписи от Бачковския манастир“⁹. Според авторите: „Моделирането на растителния повлек и S-образната панделка са индентични с украсата на таксидиотската кутия на поп Епифаний Зографски, която според посветителския си надпис е изработена в Пазарджик през 1840 г. Напълно индентични са и орнаментите върху обковите на няколко евангелия от пазарджишките църкви, като тези изработени през 1833 г. и 1841 г. за църквата „Св. св. Константин и Елена“ и през 1836 г. за църквата „Успение Богородично“ от пазарджишкия златар дядо Вълчо.“

Баткунската мощехранителница по-скоро впечатлява като историческо свидетелство за еманацията на възрожденския дух и силата на православната вяра на предците ни от най-драстично подлагания на иноверна асимилация, регион на страната ни. Свързана с окончателното възста-

⁷ Благодарности на д-р. Тодор Енчев за превода от гръцки език и изказаната хипотеза, относно принадлежността на съществуващите свети мощи в изследваната мощехранителница.

⁸ **Рошковска, А.** 2 Част. Декоративна система на представителните светски творчески видове и някои от художествените занаяти// Европейски влияния в българското изкуство XVIII–XIX в. София: Графика 19, 2000, 77, ISBN 954-9764-04-4

⁹ **Мутафов, Е. Бойкина, Д.** Непубликувани мощехранителници с гръцки надписи от Бачковския манастир// Проблеми на изкуството, 4/2019, 15, ISSN 0032-9371

новяване на Баткунския манастир след три погрома – (края на XIV в., 1657 г. и 1774 г.), тази таксидиотска кутия напомня и за едни значително по-толерантни времена, когато между 1824 г. и 1872 г., с „Хатихумаюн“ на султан Абдул Меджит II (букв. превод от турски ез. – щастливо писмо) на християнското население на територията на Османската империя се дават права за свободно вероизповедание и строеж на храмове. Този период е белязан и от успешната кауза по учредяване на самостоятелна и независима от Цариградската патриаршия Българска църква – акт, който трасира през следващото десетилетие свързано с национално-освободителните борби, окончателното възстановяване на българската държавност. Поставена в подобен разширен контекст, таксидиотската кутия от Баткунския манастир не е само артефакт от историята на един регионален храм. Тя е свидетелство за взаимната подкрепа между духовници и миряни в името на запазването на вярата ни и оцеляването ни като народност.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Батаклиев, И.** „Пазарджик и Пазарджишко“, София: Профизат, 1960 г., с. 760 [Batakliiev, I. “Pazardzhik i Pazardzhishko”, Sofiya: Profiziat, 1960 g., s. 760]
- Мутафов, Е. Бойкина, Д.** Непубликувани мощехранителници с гръцки надписи от Бачковския манастир// Проблеми на изкуството, 4/2019,15 [Mutafov, E. Boykina, D. Nepublikuvani moshtehranitelnitsi s gratski nadpisi ot Bachkovskiya manastir// Problemi na izkustvoto, 4/2019, 15]
- Петкова, Н.** Обкови на напестолни евангелия – Паметници на златарския център от района на Пловдив и Бачковския манастир. // Проблеми на изкуството, 2/2015, 8 [Petkova, N. Obkovi na naprestolni evangeliya-Pametnitsi na zlatarskiya tsentar ot rayona na Plovdiv i Bachkovskiya manastir. // Problemi na izkustvoto, 2/2015, 8]
- Рошковска, А.** 2 Част. Декоративна система на представителните светски творчески видове и някои от художествените занаяти// Европейски влияния в българското изкуство XVIII–XIX в. София: Графика 19, 2000, 77 [Roshkovska, A. 2 Chast. Dekorativna sistema na predstavitelnite svetski tvorcheski vidove i nyakoi ot hudozhestvenite zanayati// Evropeyski vliyaniya v balgarskoto izkustvo XVIII–XIX v. Sofiya: Grafika 19, 2000, 77]
- Стойкова, М.** Таксидиотите и тяхната роля за формиране облика на изкуството през Възраждането// Проблеми на изкуството, 1/2006, с. 18 [Stoykova, M. Taksidiotite i tyahnata rolya za formirane oblika na izkustvoto prez Vazrazhdaneto// Problemi na izkustvoto, 1/2006, s.18]
- Стоянова, М.** Поглед към историята на с.Паталеница// Баткун за манастира. Пазарджик: Първа Частна Печатница, 1999 г., с. 21 [Stoyanova, M. Pogled kam istoriyata na s. Patalenitsa. // Batkun za manastira. Pazardzhik: Parva Chastna Pechatnitsa, 1999 g., s. 21]